

АХОЛИНИНГ МОЛИЯВИЙ САВОДХОНЛИНИ ОШИРИШ ВА ЖАМГ'АРМА УСУЛЛАРИ

Qodirova Nilufar G'ayratovna

Ikmatullayeva Nilufar Abdujabborovna

Yursunbekov Ilhombek Usmonbekovich

Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi maxsus fan o'qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliyaviy savodxonlik tushunchasi va afzalliklari, daromadlar, xarajatlarni to'g'ri taqsimlash, jamg'arish usullari, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish hamda uni o'qitishning zaruriyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy savodxonlik, iqtisodiy savodxonlik, pul, pul-kredit siyosati, jamarma, budget siyosati, daromad, sug'urta, pensiya.

Asosiy qism

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi uchun iqtisodiy o'sish omillarining sifat jihatdan takomillashib borish jarayoni xosdir. Fan-texnika taraqqiyotining ilg'or natijalarini qo'llash, ishlab chiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali texnika texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, eng muhimi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bu boradagi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan islohotlarni chuqurlashuvi va iqtisodiyotni modernizatsiyalash talablari aholining moliyaviy savodxonligini shakllantirish va uni oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jahon amaliyotining ko'rsatishicha aholi o'z mablag'aridan to'g'ri foydalanish, o'z xarajatlari va jamg'armalarini rejalashtirish, investitsiyalashni ustuvor yo'nalishlarini aniqlash, favqulotddagi vaziyatlar uchun zarur bo'lgan mablag' jamg'arish borasida yetarli darajada bilim va ko'nikmalarga ega bo'lmaganliklari sababli, samarasiz qarorlar qabul qilishadi va o'zlarini moddiy farovonligini oshirish uchun salohiyatlaridan, imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmaydilar. Kishilarni qabul qilayotgan moliyaviy qarorlarini samaradorligini oshirish uchun aholining moliyaviy savodxonligi tizimini joriy etish zarur.

Eng birinchidan savodxonlik tushunchasining mohiyatini bilishimiz zarur. Savodxonlik deganda, insonni ona tilida yozish va o'qish ko'nikmalariga ega bo'lish darajasi tushuniladi. Adabiyotlarda matematik savodxonlik, kompyuter savodxonligi, iqtisodiy savodxonlik kabi atamalarga ko'zimiz tushadi. Aynan moliyaviy savodxonlik tushunchasi iqtisodiy savodxonlik negizidan olingan.

Aholining moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishning dolzarbligi quyidagi sabablar bilan belgilanadi:

1. Aholining daromad manbalari tarkibining o'zgarishi. Aholi daromadlari tarkibida kichik biznes, oilaviy va individual tadbirkorlikdan olinadigan daromadlar ulushini ortib borishi jamg'arma va investitsiyalarni samarali boshqarish va xarajatlarni to'g'ri rejalashtirishga bo'lgan ehtiyojni keskin ortishiga olib keladi.

2. Ko'p sonli xususiy tadbirkorlarni paydo bo'lishi. Bunday tadbirkorlar kundalik ish faoliyatida turli boshqaruv masalalarini yechadilar: moliyaviy oqimlarni va moddiy aktivlarni boshqarish, moliyaviy hisobga olish, daromad va xarajatlarni rejalashtirish, sug'urta fondlarini shakllantirish, moddiy resurslarni sotib olishni optimallashtirish, bank xizmatidan foydalanish, jamg'armalarni investitsiyalash, kreditlar olish, qarzni boshqarish kabilar shular jumlasidandir.

3. Aholini uzoq muddatli jamg'armalarga va kredit olishga bo'lgan ehtiyojini keskin ortishi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi jamg'arishning quyidagi funksiyalarini mustaqil amalga oshirishi lozim: qo'shimcha pensiya jamg'armalarini amalga oshirish, tibbiyot, ta'lim xizmatlariga to'lash uchun jamg'arish. Yuqoridagi holatlar oila budjetini uzoq muddatli rejalashtirishni, risklarni moliya dastaklar (sug'urtalash, pensiya jamg'armalari, bank depozitlari va qimmatli qog'ozlarni investitsiyalash) orqali baholash va boshqarishni talab etmoqda. Shunday qilib, uzoq muddatli jamg'armalarni shakllantirish va kredit olish ko'nikmalariga o'qitish aholining moliyaviy savodxonligining muhim funksiyasi hisoblanadi.

4. Shaxsiy jamg'armalarni investitsiyalash va moddiy aktivlarini boshqarish imkoniyatlarini kengayishi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi jamg'armalari va investitsiyalashini amalga oshirishning turli muqobil usullari vujudga keladi. Banklar va boshqa moliya institutlari tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlardan unumli foydalanish uchun kreditlarni boshqarish, investitsiyalashni amalga oshirish, to'g'ri samarali qarorlar qabul qilish uchun aholi moliyaviy savodxon bo'lishi lozim.

5. Aholi mehnat migratsiyasi miqyosini kengayishi. Xorijda ishlovchi mehnat migrantlari mehnat faoliyati jarayonida ishdan bo'shatish, aldash, yomon ijtimoiy sharoitlar, yomon muomila kabi xatarlar ta'sirini kamaytirish uchun migrantlarni pul o'tkazmalari, xorij mamlakatlardagi bank xizmati, sug'urta tizimi to'g'risidagi savodxonligini oshirish lozim.

6. Aholini iste'mol madaniyati sohasidagi an'analarini ayrim xususiyatlari. Aholining ba'zi an'anaviy bayramlarga sarflaydigan katta xarajatlarini qisqartirish va inson kapitalini investitsiyalash maqsadiga yo'naltirish uchun sarflanadigan investitsiyalarni ko'paytirish zaruriyati moliyaviy savodxonlikni oshirishni taqozo etadi.

7. Qator moliyaviy xizmat turlari nisbatan kam iste'mol qilingani uchun ularni iste'mol qilish tarkibi cheklangan.

8. Hamma moliyaviy xizmatlar sotib olinayotgan davrda sifati xususiy tekshiruvdan o'tkazilmaganligi uchun sotuvchilar tomonidan sifatsiz mahsulotlarni sotish imkoniyatlari yuzaga kelmoqda.

9. Tomonlarning o'z zimmalariga olgan yuqori majburiyatlarini tekshirish xarajatlarini ko'pligi.

Davlat uchun aholi savodxonligining past darajasi, to'lov qobiliyatini rivojlantirishga to'siqning mavjudligi moliya bozorlar imkoniyatini cheklaydi va tartibga solish samaradorligini pasaytiradi, iste'molchilar huquqini cheklaydi, shaxsiy qatnashuvga asoslangan jamg'ariladigan pensiya tizimiga o'tishga yo'l qo'ymaydi. Iqtisodiy nuqtai nazardan moliyaviy xizmatlar borasidagi bilim darajasini yetarli emasligi aholining keng qatlamlarini ularni iste'mol qilishga past darajada jalb etilganligini bildiradi hamda iqtisodiy o'sish salohiyatini belgilovchi jamg'arish, investitsiyalar darajasi va sifati cheklaydi. Zamonaviy bozor iqtisodiyotining rivojlanishi aholini pensiya jamg'arish, sug'urta va ipoteka tizimlarida ishtirok etishini talab qiladi. Chunki aholining ushbu tizimlardagi ishtiroki pensiya jamg'arish, ijtimoiy va tibbiy sug'urta, turar joy bilan ta'minlash va ta'lim sifatini oshirish kabi masalalarni hal qilishga yordam beradi. O'rta sinf uchun xos bo'lgan jamg'arishni kengaytirish va uni samarali ishlatish mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, makroiqtisodiy muvozanatga erishish va moliya tizimining mustahkamlanishiga asos bo'ladi.

Aholining jamg'arishga yuqori darajada moyilligi, jamg'arish va sug'urtalash dastaklaridan keng foydalanishi aholining moliyaviy savodxonligini yuqori darajada bo'lishini nazarda tutadi. Bunday savodxonlik aholiga moliyaviy institutlar bilan yaqindan hamkorlik qilish, bank va sug'urta sektorlarining xizmatlaridan, pensiyani sug'urtalash tizimidan keng miqyosda va unumli foydalanish imkoniyatini beradi. O'rta sinfga kiruvchi uy xo'jaliklari moliyaviy savodxonligini oshirish orqali shaxsiy budjetlaridan samarali foydalanishadi, uzoq muddatli maqsadlaridan kelib chiqqan holda shaxsiy moliyaviy qarorlarni qabul qilishadi, shaxsiy qarzdorlik darajasini ortib ketishini oldini olishadi, moliyaviy institutlar tomonidan taklif qilinadigan xizmatlar va mahsulotlarni farqlab, ortiqcha xavf-xatarlarni oldi olinadi. Hayotning har bir bosqichida aholining turmush farovonligini ta'minlash ustun darajada shaxsiy moliyaviy qarorlarning samaradorligiga bog'liq bo'lmoqda. Bu esa moliyaviy savodxonlikni mamlakatni uzoq muddatga mo'ljallangan rivojlanishida muhim o'rin egallashini aks ettiradi. Oxirgi o'n yillikda moliya bozorida iste'molchilar sektorini kengayishi, moliyaviy mahsulotlar turlari va murakkabligini ortishi, aholi daromadlari va yalpi jamg'armalarining o'sishi aholining qabul qilgan moliyaviy qarorlarida shaxsiy javobgarlikni ortganligini aks ettiradi. Ushbu holat ham aholi moliyaviy savodxonligini oshirish muammosining dolzarbligini ko'rsatadi.

Moliyaviy savodxonlik tizimini joriy etish ayniqsa aholining ijtimoiy jihatdan nochor qatlamlari uchun juda muhim hisoblanadi, chunki jamg'armalar va xarajatlar

o'rtasidagi nisbatni optimallashtirish, o'zini shaxsiy biznesini amalga oshirish uchun mikrokreditlarni olish aholining farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Aholining moliyaviy savodxonligi kishilarga o'z daromadlari va jamg'armalarini samarali boshqarishda muhim dastak rolini bajarishi mumkin. Moliyaviy savodxonlik oilalarga uzoq muddatga mo'ljallangan istiqbolda o'z xarajatlarini hisob-kitoblarga asoslangan holda rejalashtirish, mablag'larni to'g'ri tejash, qarz va kreditlar olish bo'yicha oqilona qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Yuqorida qayd etilgan iqtisodiy fikrlash kam daromadli aholi sonining qisqarishiga, ularni o'z aktivlarini himoya qilish va yangilarini yaratishga undaydi. Shunday qilib, moliyaviy savodxonlik aholiga foyda keltirishi bilan bir qatorda butun moliya tizimi xizmatlarining iste'molchilari sonini kengaytirish va shaxsiy jamg'armalarini ko'paytirish orqali bank, sug'urta sohalari, mikromoliyaviy tashkilotlar, fond bozorini rivojlanishiga imkon yaratadi. Jahon amaliyotining ko'rsatishicha moliyaviy jihatdan savodxon kishi quyidagi afzalliklarga ega bo'ladi:

- pul va narxlar borasida to'g'ri qarorlar qabul qila olish;
- o'zining oilaviy budjetini oqilona boshqarish qobiliyatiga ega bo'lish;
- moliyaviy aktivlar va xarajatlarini samarali boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- o'z moliyaviy majburiyatlarini ko'rsatilgan muddatda bajarish;
- moliyaviy xizmatlardan keng foydalanish asosida shaxsiy jamg'arma va investitsiyalarini amalga oshirishda qo'llaniladigan dastaklar sonini ortishi;
- turmush darajasidagi o'zgarishlarga egiluvchan yondashish.

Taraqqiy etgan mamlakatlarda aholi savodxonligini rivojlantirishni ustuvor sohalari quyidagilardan iborat:

- pensiya sug'urtasi;
- kreditlash (iste'mol va ipoteka);
- aholi jamg'armasi va investitsiyalari

Daromadlar, xarajatlarni to'g'ri taqsimlash, moliyaviy maqsadlar va moliyaviy yostiqcha uchun pullarni ajratishni rejalashtirish uchun jamg'armalarni shakllantirish bo'yicha bir nechta chet el texnikalarni ko'rib chiqamiz:

1. "Yarim-yarim" texnikasi – eng oddiy usul. Jamg'arishga tayyor bo'lganlar, lekin hisoblashni istamaydigan odamlar uchun qulay texnika xisoblanadi. Ya'ni, maoshingizning yarmini jamg'arma uchun ajratasiz va shu pullarni unutasiz, ikkinchi yarmini esa kunlik xarajatlar uchun sarflashingiz mumkin.

2. "60% texnikasi" – moliyaviy maslahatchi Richard Jenkins tomonidan ixtiro qilingan, usulning mohiyati shundaki, daromadingizning 60% qismini siz joriy xarajatlar uchun, qolgan qismini esa qo'yidagicha taqsimlaysiz: 10% pensiya jamg'armalari; 10% uzoq muddatli xaridlar va to'lovlar; 10% rejasiz xarajatlar; 10% har qanday o'yin-kulgi.

3. “50-30-20” texnikasi (E. Uorren)

Ushbu texnika bo'yicha qo'yidagi uchta yo'nalishni muvozanatda saqlash zarur: Zaruriyat (daromadning 50% qismi): oziq-ovqat, kommunal xizmatlar va boshqalar;

Istaklar (daromadning 30% qismi): kitoblar, fil'mlar, kafe va boshqalar;

Jamg'arma (daromadning 20% qismi): 10% - moliyaviy yostiqcha, 10% - moliyaviy maqsadlar.

4. “Olti ko'zalar usuli” yoki “Ko'zalar qoidasi” texnikasi (angl. 6 Jars Budgeting Method) - byudjetlashtirishda qo'llaniladigan klassik konvertlar texnikasi. Ushbu pulni boshqarish tizimi T.Xarv Eker tomonidan “Millionerdek o'ylang” kitobida tasvirlangan.

Ushbu texnikaning mohiyati shundaki, barcha daromadlarni oltita toifa (ko'zalar)ga taqsimlanadi va belgilangan tartibda sarflanadi:

1-ko'za. Zarur yoki joriy xarajatlar (Necessity Account, NEC) - 55% ni tashkil qiladi. Ushbu qo'zada qo'yidagi joriy xarajatlar uchun pul saqlanadi: oziq-ovqatlar, kommunal xizmatlar, kreditlar, dori-darmonlar, transport, tibbiyot va boshqalar.

2-ko'za. Istaklar (Play Account, PLAY) - 10%. Bu ko'zadan pul o'zingiz haqingizda qayg'urishingiz uchun sarflanadi. O'zingiz odatlanmagan xaridlarni amalga oshiring. Ushbu ko'zadagi pul hisobidan massaj, karting klub, konsert yoki dam olishga borishingiz mumkin. O'zingizni rag'batlantiring, ortiqcha pul sarflaganingiz uchun vijdon azobisiz rohatda yashang.

3-ko'za. Moliyaviy erkinlik (Financial Freedom Account, FFA) - 10%. Ushbu ko'za sizning moliyaviy erkinligingiz uchun chipta hisoblanadi. Pullar hech qanday sharoitda sarflanmaydi, faqat passiv daromad olish uchun ishlatiladi. Moliyaviy erkin bo'lganingizda ham, ushbu ko'zadagi pullardan olgan foydanigina sarflashingiz mumkin.

4-ko'za. Ta'lim (Education Account, EDU) - 10%. Ushbu ko'zadagi pul ta'lim va shaxsiy rivojlanish uchun sarflanadi. O'zingiz va bolalaringizga sarmoya kiritish – pul sarflash uchun ajoyib sabab. Pullar ta'lim, o'quv kurslari, master-klasslar, treninglar va kitoblar uchun sarflanadi. O'z-o'zingizni rivojlantirish sizga nafaqat asosiy ishingizda, balki qo'shimcha va passiv daromad manbalarini yaratishda ham ko'proq imkoniyatlar berishi mumkin.

5-ko'za. Zaxira fondi va kelajakdagi xaridlar (Long Term Saving for Spending Account, LTSS) - 10%. Ushbu ko'zada saqlanadigan pullardan moliyaviy yostiqcha sifatida katta xarajatlar uchun foydalanish mumkin (ta'til, idish yuvish mashinasi, avtomobil' va h.k.). Ushbu hisobdagi pul moliyaviy qiyinchiliklardan xalos bo'lishga, qarzlardan qutulishga va kelajakka ishonch bildirishga imkon beradi.

6-ko'za. Sovg'alar va xayriya hisobvarag'i (Give Account, GIVE) - 5%. Ushbu ko'zadagi pul xayriya maqsadlarida yoki do'stlar, qarindoshlar, qo'shnilarga sovg'alar

xarid uchun sarflanadi. Bu pullarni qancha erkin sarflasangiz, shuncha tezroq qaytib keladi. Bundan tashqari, yaqinlarga sovg‘alar ulashish har doim yoqimli.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vaxabov A.V. Moliyaviy savodxonlik asoslari: o‘quv qo‘llanma. Toshkent-2013.
2. E. Hojiyev, O. Kamalov, B. Artikov. “Moliya huquqi”. Ma’ruzalar kursi. Toshkent. 2012.
3. A.V. Vahobov, T.S. Malikov. “Moliya” darslik. Toshkent. 2012.